

Prof. Dr. Hüseyin Atay (1930-2023) Hocamızın Ardından

Şaban Ali DÜZGÜN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye
Professor, Ankara University, Faculty of Theology, Ankara/Türkiye
duzgun@ankara.edu.tr | orcid.org/0000-0002-0447-9018 | ror.org/01wntqw50

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Vefeyat Obituary

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2023 31 December 2023

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şaban Ali Düzgün).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Şaban Ali Düzgün).

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Hüseyin Atay, resmî doğum kaydını dikkate aldığımızda 1930'da, Rize'de dünyaya geldi. Ama gerçek yaşı için 6 yıl daha geriye gitmemiz gerekiyor. Allah Atay hocaya, Kur'an'ı anlamaya ve anlatmaya adanan 99 yıllık bereketli bir ömür lutfetmiş. Bir ömür nasıl yaşanırsa 'yaşamaya değdi' denebilir? sorusunun en iyi cevaplarından biri Atay hocanındır.

Bu bereketli 99 yılın ilkokul 4. sınıfa kadar olan kısmı İkizdere'nin Hacı Şeyh Köyü'nde geçer. Atay, hafızlığını burada tamamlar. Sonra çoğu başarılı hikâyenin ardındaki göç faktörü Atay hoca için de devreye girer. Rize'den İstanbul'a göç edilir. Baba, Beyazıt camisinin imamıdır. Yeni çevre, Fatih'tir. İnsan sadece kendi anne rahminin değil, toplumun rahminin de çocuğudur. Bu durum, çocuk Hüseyin için de geçerlidir. Olaylar örgüsünü dikkate aldığımızda içinde yaşadığı çevrenin Atay'ın kaderi üzerindeki etkisini görürüz. Atay'ın lise tahsili için Bağdat'a gidiş sürecini hazırlayan bütün süreç bu çevrede cereyan eder. Atay, Harbiye'de yaşasaydı büyük ihtimalle eğitim için Bağdat'a değil Fransa'ya giderdi. Peyami Safa'nın Fatih Harbiye romanında temsil edilen Fatih (Doğu) ve Harbiye (Batı) gerçek anlamda ortadan ikiye yarılmış gerçek bir İstanbul resmidir. Atay, İstanbul'un Doğu'sundadır ve burada ilkokuldan sonra Doğu'nun ilmî mirası olan medreseyle ve Arapça'yla tanışır. Kadırca ilkokulunun 5. Sınıfından sonra ortaokul bitene kadar Arapça'nın yanında medreselerde okutulan dersleri de tahsil eder. Lise eğitimi için 1948'de Bağdat'a gider. Lise birincilikle bitirilir; sonra Bağdat İlahiyat Fakültesi de birincilikle bitirilir. 150 yılında Bağdat'ta vefat eden İmam-ı Azam'ın medfun bulunduğu Selçuklu'nun emaneti Azamiye külliyesi hocanın sık uğrak yerlerinden biridir.

Lise ve üniversite Bağdat'ta tamamlandıktan sonra Türkiye'ye dönüş zamanıdır. İlahiyat eğitimi için tek kurum 1949'da açılan Ankara İlahiyat'tır ve Atay hoca 1956 yılında İlahiyat Fakültesi'ne asistan olur. Atay'ın doktora hocası açık zihinli ve yüce gönüllü bir insan olarak saygıyla andığı Fas asıllı Muhammed Tâvîr Tancî'dir. Bir Türk vatandaşı olarak ölen ve Zincirlikuyu'da medfun bulunan bu büyük zat, Atay hocanın kariyerinde bir kilometre taşıdır. Tancî'nin İbn Haldun'un Mukaddimesi'ni tahkik etmiş olması, Atay'da yazma eserleri tahkik arzusunu uyandırmıştır. Musa b. Meymun'un *Delâletü'l-hâirîn*'i, Neseî'nin *Tabsiratu'l-edille*'si (ikinci cildini beraber tahkik etme şansına sahip olduğum eser), İbn Sina'nın *Şifâ*'sı gibi. Tancî'nin danışmanlığında *Kur'an'a Göre İman Esasları* adlı doktorasını 1960'da tamamladı. Doktorasıyla başlayan Kur'an'ı inancın ve düşüncenin sahih referans çerçevesi olarak kurma çabası hayatının sonuna kadar devam etti. Merhum Yaşar Kutluay'la birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'na hazırladıkları Kur'an Çevirisi (1960-61) bu çabanın bir parçasıdır.

Atay hoca 1962 yılında iki yıllığına İsrail'de, 1965-66'da Chicago'da bulunur. *Farabî ve İbn Sînâ'ya Göre Yaratma* çalışmasıyla doçentliğini 1968'de alır. 1974'te de Kelam kürsüsüne profesör olarak atanır. 1974-75 akademik yılında Harvard'da bulunur. Türkiye'de din eğitiminin ideal bir toplum projesinin kurucu parçası olarak nasıl örgütlenmesi gerektiğine ilişkin Atay'ın ilk çalışmaları bu zamanda başlar. Harvard Üniversitesi burs programının bir parçası olarak kendisinden Türkiye'de din eğitimi konusunda araştırma yapmasını talep eder. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (Dergah Yay., 1983) kitabının nüvesi bu zamanda atılır.

Türkiye'nin iç kavgalarla harcadığı yılların ardından 1980'de gelen askerî darbe Atay'ın hayatında yeni bir aşamayı işaretler. Hiçbir zaman resmi olarak ilan edilmese de 1979'da Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinin yarattığı gerilime karşı Amerika'nın Carter Planı gereği yeşil kuşak projesi

Orta Doğu'da İslam'ı devlet destekli bir koruyucu kemer olarak inşa etme sürecini başlatır. Atay hocanın darbe lideri Kenan Evren başta olmak üzere askerlerle yolunun kesişmesi bu döneme denk gelir. Atay'ın erdemli-ahlaklı bir toplum yaratma projesi ile devletin İslam'ı koruyucu kemer olarak inşa etme talebi örtüşür. Darbeden sonra yapılan 1982 anayasasının 24. maddesiyle din derslerinin ilköğretim ve liselerde zorunlu hale gelmesinde İlahiyat Fakültesi'nin dekanı olarak alt yapı çalışmalarını hazırlama ve süreci yönetme konusunda Hüseyin Atay ana aktördür. 1949'da çok partili hayata geçmeye çalışan Türkiye'nin tek parti yönetimince 4. ve 5. sınıflara konulan ve 1961 anayasasında seçmeli hale getirilen din dersi eğitim ve öğretimi, Atay ve Beyza Bilgin başta olmak üzere Talim Terbiye Kurulu'nda oluşturulan komisyon üyelerinin çabalarıyla 1980 anayasasıyla zorunlu hale getirilir.

Atay 1985-89 yılları arasında Kral Fahd Petrol ve Madenler Üniversitesinin davetlisi olarak Suudi Arabistan'da hocalık yapar. 89'da Türkiye'ye döner ve 1997'de emekliliğine kadar kürsü başkanı olarak görevine devam eder. Emekliliğinden sonra rahatsızlandığı son 3 yıl hariç, Atay 20 yıl istisnasız her gün İlahiyat Fakültesi'nde ilim-irfan sofrasına herkesi buyur eder. Şu sözü bu istikrarın ardındaki motivasyonu açık etmektedir: "Asistan olunca doktor olmak için gayret ettim. Doktoramı verdikten sonra doçent olmak için çabaladım. Doçentlikten sonra da profesör olmaya çalıştım. Profesörlükten sonra da âlim olmaya gayret ediyorum."

Hüseyin Atay her şeyden önce bir kriz dönemi mütefekkiridir. Kriz onu eleştirel olmaya yöneltmiştir. Eleştiri demek, akıl demek. Zira akıl, hayatın en acı fotoğraflarını çeker ve insanı tedbir almaya sevk eder. Atay bu anlamda aklı Allah'ın yeryüzündeki terazisi olarak tanımlayan İslam düşünce damarının devamıdır. Akılın çektiği acı fotoğraftan kurtulmak için ise irade gerekir. Hüseyin Atay'ın tarihsel-toplumsal şartların belirlemesinin ötesine geçen, düşünerek kendi otonom kararlarını veren özgür iradeli insan tasarımı akıl anlayışının zorunlu sonucudur. Akıllı ve özgür iradeli insanın tasarladığı toplumda dinde kolaylık ilkesi esastır. Ona göre, din insana yapılacaklar listesi sunmaz. Nelerin yapılmaması gerektiğini istisnalarla düzenler ve hayatı bir helaller/imkânlar/cevazlar alanı olarak insanın akıl ve iradesine emanet eder.

Hüseyin Atay, ilahî olanın onun akıl ve iradesine teslim ettiği emaneti bütün çabasıyla korumaya ve geliştirmeye gayret etti. O, insanlık için çabalayan bir avuç erdemli azınlık içinde onurla, saygıyla ve rahmetle anılacaktır. Hayatımıza ve düşünce dünyamıza her dokunuşu için hocamıza minnettarız.

Prof. Dr. Mustafa Kara'nın Hüseyin Atay hocanın vefatına düştüğü tarih şöyledir:

Mektepte medresede hoca

Doğuda ve Batıda hoca

Dört mütekellim çıkıp dedi:

"MERHUM HÜSEYİN ATAY HOCA" 1445